

Ebülûla Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları

İsmail KARA

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İstanbul)

Özet

Cumhuriyet devrinde Osmanlı ilmiye sınıfı mensuplarının haltercümelerini yazan müellifler arasında Ebülûla Mardin'in hususi bir yeri vardır. Onun hem medrese ve mektep eğitimi almış bir kişi hem de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi hukuk modernleşmesi süreçlerine aktif olarak katılmış bir hoca olması yaptığı çalışmaları daha anlamlı hale getirmektedir. Bu makalede *Huzur Dersleri* kitabı ağırlıklı olmak üzere bu çalışmaların tarihî seyri, ortaya çıkış şartları, arka planları, kaynakları, zenginlikleri, imkânları ve bazı problemleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlmiye-Ulema, Ebülûla Mardin, Huzur Dersleri, Biyografi, Medrese, İsmet Sungurbey, Semiha Omay.

İSLÂM'IN ERKEN dönemlerinde, başta hadis ilmi olmak üzere tefsir ve siyer (Hz. Peygamber'in hayatı, biyografi, tarih) ilimleriyle irtibatlı olarak teşekkül etmeye başlayan haltercümeleri yazarlığı eşzamanlı olarak diğer medeniyet havzalarında pek

157

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*

cilt 16 sayı 31 (2011/2), 157-174

görülmeven hususiyetlere ve üstünlüklere sahiptir. Hadis rivayet eden kişinin ahlâken ve hafıza itibariyle güvenilir olup olmadığını, aynı zamanda hadiselerin, konuşmaların cereyan ettiği zamanda ve mekânda yaşayıp yaşamadığını, yaşıyorsa kaç yaşlarında olduğunu ve nerede bulunduğunu tespit etmeye yoğunlaşan haltercümesi yazarlığı yer, zaman ve kişi(lik) bilgilerini öne çıkarırken modern biyografi ve tarih yazarlığına hayli yaklaşan, belki onlara kaynaklık eden unsurları ve gelenekleri de inşa edip geliştirmiş oluyordu. Buradaki asıl amaç dinin ikinci ana kaynağı olan hadisin (haberinin) ve onu nakleden râvî zincirinin, senedin (insan unsurunun) sıhhatini, güvenilirlik derecesini, konumunu tespitiye yönelikti.

Bu yeni gelişen biyografi türünün yanında İslâmiyet öncesinin (*Cahiliye* devri) Arapları dâhil olmak üzere başka medeniyet havzalarında da olan kissa, destan, menakıp, kahramanlık hikâyeleri kabilinden “biyografi yazarlığı” da gelişerek ve kısmen şifahîlikten kurtarılıp kayıt altına alınarak devam ediyordu. Menâkıbın, destanın asıl amacı bugün anlaşıldığı mânasıyla kişi ve olaylar hakkında “doğru” bilgi vermekten ziyade toplumları taşıyıcı kuvvetli bir hissiyata, bir “ideal tip”e, kahraman, âdil, güçlü ve diğergâm bir yönetici fikrine, maddî ve mahdut kayıtları tanımayan farklı bir zaman ve mekân tasavvuruna, alp-eren-evliya tipi düşüncesine kaynaklık etmek ve bu ruhu yaşatıcı-göğertici bir unsur olarak canlı tutmaktı.

Bu iki türün birbirini besleyerek ve tamamlayarak farklı adlar altında (*tabakat, eyyâm, terâcim-i ahvâl, ahbâr, menkıbe-menâkıp, cenk, sîret-siyer, şemâil, destan, kissa-kasas, gazavatnâme, tezkire, fetihnâme, vefeyat, sicil...*) bütün İslâm tarihi boyunca devam ettiğini söylemek bilinen bir hakikati tekrarlamak olur. Modernleşme dönemine kadar Hz. Ali, Veysel Karani, Ebu Ali Sina (İbn Sînâ), Hacı Bektaş-ı Veli, Battal Gazi, Köroğlu gibi birçok sahâbi, kahraman ve evliyanın farklı maksatlara yönelik olarak ve değişik kültürel seviyelerde teşekkül etmiş / inşa edilmiş birden fazla hayatı ve farklı haltercümesi vardır.

Osmanlıların İslâm medeniyeti ve ilimler manzumesinden, tarih anlayışından devraldıkları bu büyük haltercümesi yazarlığı geleneğini yenileyerek ve genişleterek, yer yer sistematik hale getirerek, araya minyatür ve tezhip başta olmak üzere estetik unsurlar da katarak sürdürdüklerinde şüphe yoktur. Uzun asırlar içinde padişahlar dâhil olmak üzere âdeta devletin ve toplumun bütün sınıf-tabakaları, mezhep, ilim-fen, meslek ve meşrep mensupları hakkında müstakil biyografi kitapları yazılmış ve zeyiller, tercümeler yoluyla

sürdürülmüştür. İdarî birimlerin ve sosyal faaliyet alanlarının hemen hepsinde ve her kademedede etkin ve yaygın görevleri olan Osmanlı ilmiye sınıfına mensup kişilerin haltercümelerine normal olarak bu türün bütün kaynaklarında tesadüf edilebilir.

Herhalde doğrudan ilmiye sınıfıyla ilgili olan haltercümeleri kitapları arasında ilk zikretmemiz gereken Taşköprizâde'nin ulema biyografilerine tahsis ettiği *Şekayık-ı Numaniye* adlı meşhur ve mühim eseridir. Bu eser ısrarlı ve bereketli tercüme ve zeyilleri üzerinden XIX. yüzyıla kadar ulaşan kendine mahsus bir ilmiye biyografi yazarlığı geleneği, hatta tabir caizse standardı olacaktır. Bursalı Mehmet Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'ndeki "ulema" kısmı bu geleneğin son büyük meyvesi olarak mütalaa edilebilir sanıyorum. Daha çok şairlere yer veren *tezkire*lerde her meslek ve meşrepten daha ziyade âlimlerin olacağı ek açıklamalara ihtiyaç göstermeyecek kadar açık olmalıdır. İlmiye mensuplarının medreseden çıktığı ve ilk görev aldığı tarihten itibaren bütün terfilerini tarih ve görev yeri, bazen maaş kaydına riayet ederek veren *Tarik Defterleri* sahanın çok önemli kaynakları arasındadır. Nihayet XIX. yüzyılın son çeyreğinde tutulmaya başlanan ve ulema ile ilgili olanları halen Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilen sicill-i ahval kayıtlarını ve dosyalarını zikredebiliriz.¹

İlmiye Haltercümelerinde İsrarlı Bir Çaba

Cumhuriyet devrinde, Osmanlı ilmiye sınıfını ve âlimleri haltercümeleri yoluyla yeniden gündeme taşıyanlar (ihya edenler demek bile mümkün) arasında rahmetli Ebülûla Mardin'in (1881 - 13 Ocak 1957) istisnai bir yeri bulunmaktadır. Bu ameliyenin, ilmiye mensuplarının 1924 sonrası itibariyle, yaşayanları büyük ölçüde bir kenara itilmiş ve medrese ile birlikte tarih olan kısmı unutulmuş, daha da ötede küçümüş, hor görülmüş bir dönemde yapılmış olması daha da anlamlıdır.² Mekteb-i Hukuk çıkışlı olmak

1 Meşihat Arşivi'ndeki sicill-i ahval kayıtlarından ve dosyalarından yola çıkarak iki önemli çalışma yapılmıştır: Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 2. bsk., İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Yay. 1996, 5 c.; Hümevra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Ankara, TDV Yay., 2008.

2 İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmaları başta olmak üzere şehir / belde tarihlerinde, bir şehrin / bir beldenin meşhurlarına tahsis edilmiş kitaplarda, ♣

yanında ilmiye mensubu da olan ve Meşihat Müsteşarlığı görevine kadar yükselen Ebülûla beyin diğer çalışmalarına bakıldığında zaman da bu istisnailik başka bir zaviyeden kendini tekrar gösterecektir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son yıllarında müşterek mesai ile telif ve neşredilen *İlmiye Salnâmesi* kitabı ve *Ceride-i İlmiye* mecmuası dışta tutulursa Ebülûla beyin kendi adıyla yayınlanan bütün makale, ders notu ve kitapları sadece hukuk ve fıkıhla alakalıdır. (Biraz daha daraltırsak medeni hukuk sahasıyla alakalıdır bile diyebiliriz). Kendi alanı dışına çıkmamak konusunda bu kadar hassas davranan bir hoca ve müellifin, ömrünün sonlarında Huzur Dersleri gibi kısmen saray teşkilatı kısmen ulema-padişah münasebetleri ve ilmiye sınıfıyla alakalı tarihî bir mevzuu vesile edinerek ilmiye tarihçiliğine, ulema biyografileri yazarlığına ehemmiyet vermesi ve büyük emekler harcaması bizce ancak dolaylı yollarla ifade edilmiş güçlü bir davanın / iddianın ve ince bir siyasetin ürünü olmak üzerinden açıklanabilir.

Ebülûla beyin Osmanlıların son döneminde Huzur Dersleri'ne³ katılan, ilmiyeye mensup *mukarrir* ve *muhatapları* isimlerini ve haltercümelerini tespit etmekle başlayan, âhir ömründe ise genişleyen ve büyük bir proje haline gelen ulema haltercümelerine dair çalışmalarının birbiriyle irtibatlı birkaç kademesi var.

1. Bu kademelerden ilki sınırlı bir alanda, Huzur Dersleri'yle ilgili kısmi bir ulema listesi ortaya çıkarmak fikri ile başlamıştır. Meşihat müsteşarı iken hazırlığına ciddi olarak katıldığı, bugünkü tabirlerle söylersek editörlüğünü yaptığı ilk (ve maalesef son) *İlmiye Salnâ-*

Halkevi dergilerinde... diğer meşhur zevat arasında ilmiye mensubu birçok kişinin biyografisine de yer verilmiştir. O bakımdan Cumhuriyet devrinde, adet ve hacim itibarıyla Ebülûla bey seviyesinde olmamakla beraber bir şekilde ilmiye biyografilerine yer veren diğer kaynakları, bu arada Gövsa'nın *Türk Meşhurları*, Pakalın'ın *Sicil-i Osmani Zeyli* gibi ansiklopedik eserleri de hesaba katmak ve bu zaviyeden değerlendirmek gerekir. (Bu konuya dikkatimi çeken haltercümesi üstadı Ali Birinci beyefendiye müteşekkirim).

3 Ramazan aylarında, padişahın huzurunda, itibarlı ulemanın katılımıyla ve umumiyetle haftada iki defa yapılan tartışmalı tefsir dersine Huzur Dersi denir. *Mukarrir* dersi başlatan ve ilk tefsiri yapan âlime denir ve her derste bir kişidir. Tartışmaya katılan âlimlere ise *muhatap* adı verilir, bunların sayısı ise 5 ila 15 arasında değişir. Padişah ve âlimler dışında sultanın daveti veya müsadesi ile şehzadeler, devlet adamları, Mabeyin erkânından da az sayıda katılanlar olur. Harem kadınlarından iştirak edenler bir paravan arkasından dersi dinlerler. Huzur Dersleri hakkında umumi bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, 441-44.

mesi kitabı sayesinde⁴ onun ulema haltercümelerini araştırma ve yazma ilgisinin, belki arzusunun gün yüzüne çıktığını görüyoruz. İlmiye teşkilatı, medreseler, mahkemeler ve Osmanlı şeyhüislâm-larının biyografileri, orijinal fetva örnekleri açısından hâlâ vazgeçilmez bir kaynak olan ve telifine Ali Emiri Efendi, Ahmet Refik [Altınay] ve hakkında bilgi olmayan Muallim Emin Bey'in katıldıkları salnâmede Ebülûla'nın bu ilk ilgisinin doğrudan izleri birkaç sayfayla sınırlı gibidir ("Huzur-ı hümâyun-ı mülûkâne ders-i şerifi heyeti", s. 166-71). Bu görüntü elbette yanıltıcıdır; onun kitapta yer alan, hususen ilmiye teşkilatı, Meşihat tarihi ve şeyhüislâm biyografilerindeki katkısının ciddi boyutlarda olduğunu düşünmek doğru ve yerinde olacaktır. Talebesi ve yardımcısı İsmet Sungurbey'in bizzat hocasından aktardığına göre ayrıca "özellikle şeyhüislâmların fetva ve el yazıları örneklerini toplayabilmek için nice güçlükleri yenmek zorunda kalmış, bu uğurda kendi ceplerinden birçok altın para ödemiştir."⁵

Ebülûla bey daha sonraki yıllarda bu ilk teşebbüsü ve çalışma dosyasının akıbeti hakkında şu mühim bilgileri verecektir:

"Şeyhüislâm Ürgübî Hayri Efendi merhumun meşihatı zamanında *İlmiye Salnamesi* adıyla tarafımdan hazırlanan esere konmak üzere hicrî 1226 tarihinden *Salname*'nin neşredildiği hicrî 1334 tarihine kadar mukarrir ve muhatap olarak bu ilmî heyete iştirak edenlerin isimlerini ihtiva eder bir liste vücuda getirmek imkânını bulmuştum. Hayri Efendi merhum 1226'dan daha geriye yani usulün devletçe resmen kabul edildiği hicrî 1172 tarihine kadar böyle bir vazife ile ilmî şahsiyetleri tevkir olunan zevâtın da yapılacak taharrilerle isimlerinin tesbitini ve listeye ilavesini ve zamana muhtaç olan bu tettebbu yüzünden *Salname*'nin neşri gecikmemek için de cem olunan eserlerin müteakip seneler salnamelerine konulmasını tensip ettikleri cihetle bu babdaki liste dosyasında bırakılmış[tur]. (...)." ⁶

4 *İlmiye Salnâmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334 [1916], 736+4 s., 21 resim. Bu mühim eser S. A. Kahraman - A. N. Galitekin - C. Dadaş tarafından bazı tamamlayıcı bilgi ve yeni düzenlemelerle aynı adla ve sadeleştirilmeden Latin harflerine aktarılmıştır (İşaret Yay., İstanbul 1998).

5 Ebülûla Mardin - İsmet Sungurbey, *Huzur Dersleri*, II-III, Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1966, s. 32.

6 Ebülûla Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1951, I, 12. Müellifin verdiği bilgiye göre hazırlıkları devam eden bu dosya Meşihat'ın ilgası sırasında kaybolmuş, kendi nezdindeki müsveddeler de Kuruçeşme'deki evlerinin yanması üzerine maalesef kül olmuştur.

2. Ebülûla beyin son devir Osmanlı ulemasıyla kısmi de olsa ikinci defa fiilen ilgilenmesi ve bazı biyografileri zevkle yazması *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*⁷ kitabının telifi sırasında gerçekleşecektir. Bu eserin ve -Cevdet Paşa'yı modern Türk tarihçiliğinin, hukuk modernleşmesinin ve çağdaş Türk düşüncesinin önemli bir rüknü haline getiren- *Tanzimat I* kitabının ortaya çıkışını devrin Milli Eğitim bakanı Hasan Ali Yücel'in, arka planı ve temel sâikleri hâlâ yeterince bilinmeyen teşebbüsüne ve cesaretine borçluyuz.⁸ Yücel 1945 yılında Cevdet Paşa'nın vefatının 50. yıldönümünü vesile edinerek böyle bir eserin (müstakil monografilerin ve makalelerden oluşacak eserlerin) hazırlanmasını İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne teklif etmiş, rektörlük Hukuk Fakültesi'ne (muhtemelen tarihçiliği ve dile dair eserleri için de Edebiyat Fakültesi'ne) iletmiş, Hukuk Fakültesi yönetimi de bu görevi en layık öğretim elemanına, Ebülûla beye tevdi etmiştir.⁹ Edebiyat Fakültesi'nin, hususen Tarih ve Türkoloji bölümlerinin bu konudaki çalışmaları ve teşebbüsleri hakkında bir bilgimiz olmamakla beraber en azından Cavid Baysun'un Cevdet Paşa'nın

7 İstanbul Hukuk Fakültesi Yay. 1946, 367+18 s. Kitabın bir hülasası *Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda 3 makale halinde yayınlanmıştır.

8 Hasan Ali Yücel'in mektubu, siyaseti ve üslubu itibarıyla zikre değer:

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne

1945 senesi Büyük Reşit Paşa'nın şahsında kaynağını bulan Tanzimat hareketi içerisinde bilim ve öğretim adamı olarak saygıdeğer bir varlık olan Cevdet Paşa'nın ölümünün ellince yıldönümüdür.

Türk grameri yazarı, *Metn-i Metin* ve *Mecelle*'nin müellifi ve tertipçisi, *Cevdet Tarihi* ve *Kıyas-ı Enbiya* sahibi, Encümen-i Dâniş kâtibi, Dârülmuaallimin'in ilk müdürü, Adliye, Maarif ve Evkaf Nazırı Cevdet Paşa'yı Üniversite muhitimizi ilgilendirmesi gereken cephelerinde inceleme konusu olmuş görmek, Türk kültür muhitini ve onun mensuplarından biri sıfatile nâçiz şahsımı pek sevindirecektir.

Cevdet Paşa adına bu incelemeleri içine alacak bir eser vücuda getirilmesini arkadaşlarımla da benim kadar arzu etmiş olabileceklerine inanmaktayım. Cevdet Paşa konusu ile ilgili şubelerin profesörlerinden mürekkep birer heyet yapılarak, hangi arkadaşların hangi konuda ödev aldıklarını ve bunları ne zaman bitireceklerinin bu tarihten bir ay sonraya kadar Bakanlığımıza bildirilmek lütfunda bulunulmasını rica ve bu vesile ile meslektaşlarımızın ve selefimizimizin en büyüklerinden biri olan değerli Türk bilgini Cevdet Paşa'nın aziz hatırasını taziz ederim.

Milli Eğitim Bakanı

Yücel.

9 Ebülûla beyin önsözünden anlaşıldığına göre Milli Eğitim Bakanlığı da ayrıca makalelerden oluşacak bir Cevdet Paşa kitabı yayınlamayı planlamış ve Ebülûla bey bu kitap için de bir makale yazmıştır.

Tezâkir'ini neşre hazırlamasının bu süreçle alakalı olabileceğini düşünmekteyiz (yayını, 4 c., 1953-67).

Ebûlûla bey hâlâ değerini koruyan bu mühim eserinde, Cevdet Paşa'nın hocaları ve Mecelle Cemiyeti azaları başta olmak üzere 40 civarında ilmiye mensubu zatın haltercümesini kitabı vesile edilerek yazmıştır. Mecelle Cemiyeti azası olarak haltercümesi yazılanların sayısı 14'tür. Fakat kitap boyunca adı bir şekilde geçen son devir Osmanlı ulemasının biyografisini yazmak için müellif tarafından özel bir itina gösterilmiş, gayret sarf edilmiş ve haltercümesi kaynakları bu gözle ciddi olarak taranmıştır. Şehrî Hafız Efendi'ye düştüğü "tercüme-i halini bulamadım" notu (s. 18) hepsini tek tek araştırdığını açıkça göstermektedir.

Bu kitapla ilgili pek fark edilmeyen bir noktaya daha temas etmek gerekiyor: Medreseleri ve ilmiye teşkilatını yakından tanımakla beraber aynı zamanda "mektep" çıkışlı da olan ve Türk hukukunun modernleşmesi süreçlerine aktif olarak katılan, Medeni Hukuk mütehasısı Ebûlûla Mardin'in, içeriden biri olarak 1940'lı yıllarda Cevdet Paşa'yı, onun ilmî vüsat ve iktidar açısından ilmiye sınıfıyla irtibatını ve nihayet *Mecelle*'yi değerlendirme biçimi dikkat çekmektedir.

Monografisinin daha başlarında, İbn Nüceym ve İbn Âbidin'in, fıkıh ilmi açısından Cevdet Paşa'ya olan üstünlüğü, vurgulu olmayan ifadelerle fakat hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilmektedir. Burada anahtar isim İbn Nüceym'den ziyade İbn Âbidin'dir, çünkü medresenin itibar ettiği bu büyük fıkıh âlimi ve müellifi modern dönemde, hususen Ebûlûla'nın bu satırları yazdığı yıllarda, yeni eğitim süreçlerinden geçmiş kişilerce önemsenmeyen, eseri derlemelerden, teferruattan ve tekrarlardan ibaret görülen bir zattır.

Aşağıdaki ifade ve hükümlerle Cevdet Paşa'nın ilmiyeye karşı yöneltiği sert ve kısmen haksız tenkitler adeta farklı bir zaviyeden; onun fıkıh ilmindeki yetersizliği üzerinden cevaplandırılmak, belki de zayıflatılmak isteniyor gibidir:

"Cevdet Paşa merhumun kıymetli ve feyizli bir âlim olmasına rağmen hukuk ilmindeki ihtisası diğer fârik [ayırddedici] ve yüksek vasıflarına nazaran tâlidir [ikinci derecededir]. Merhum dikkatini yekdiğerile münasebeti pek az çeşitli ilimler üzerinde dağıtarak tek birine teksif etmediği için (...) hiçbirinde tam bir ihtisas mertebesine varamamıştır

Cevdet Paşa merhum ne *Eşbâh* sahibi bir İbn Nüceym (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin hukukî vecizelerden tereküp eden ve *Kavâid-i Külli-*

ye adını taşıyan ilk yüz maddesinin asılları Debusi'den mülhem olarak bu zâtındır) ne son asırlarda yetişen bir İbn Âbidin ve ne asrımızın efâzıl-ı fukahâsından Karınabatlı bir Ömer Hilmi Efendi'dir."¹⁰

3. Ebülûla beyin ilmiye haltercümeleri yazarlığının üçüncü aşamasında *Huzur Dersleri* kitabı ile karşılaşılıyor. Onun *Huzur Dersleri* adlı 3 ciltlik muhalled eseri,¹¹ kendi sahasında yapılmış ilk ve son büyük çalışma olmak yanında, Cumhuriyet devrinde son devir Osmanlı uleması biyografileri alanında yapılan ilk ihatalı ve titiz çalışma özelliğini de taşıyor. Talebesi İsmet Sungurbey'in verdiği malumata göre müellif bu çalışmaya 1949 yılında tekrar başlamış ve vefatına kadar aralıksız olarak onunla meşgul olmuştur:

"(...) Huzur Dersleri kurumunu hiçbir iz bırakmadan tarihin derinliklerinde unutulmaktan kurtarmak uğrunda bu büyük işi, aynı zamanda dinî ve ilmî bir görev bilmiş, bu tarihten son gününe değin kendilerini tamamen Huzur dersleri'ne vakfeylemiş, son yedi yıl yeniden canlandırdıkları Huzur Dersleri âleminde yaşamışlardır. İstanbul'un çeşitli kütüphanelerine, arşivlerine, Kulalı Muhammed Emin Efendi, Karahisarısahipli Kâmil Efendi (sayın Profesör Kâmil Miras) gibi Huzur Dersleri'nin son meclislerine iştirak etmiş olup o zamanlar hayatta bulunan zevatın evlerine, asistanı olarak daima beni de almak lütfunda bulunarak gidiyor (...), araştırmalar verimli oldukça candan seviniyor, bazı noktalarda bilgi elde edilemeyip araştırmalar sonuçsuz kalınca,

10 E. Mardin, *Ahmet Cevdet Paşa*, s. 7-8.

Ebülûla bey Cevdet Paşa'ya dair mühim değerlendirmelerini başka sayfalarda da sürdürüyor:

"Cevdet Paşa merhumun garp hukukile esasen ünsiyeti azdır. Nitekim pa-dışahın salahiyeti hakkındaki telakkisi hukuk-u âmme bakımından muasır telakkilere uymamakta ve Meşrutiyet usulüne dair olan mütaleası asrın ihtiyaçlarına cevap vermemektedir"; "Muhtelif ilimlere ait pekçok telifi bulunan Cevdet Paşa'nın fıkha dair *Risaletü'l-Vefa* gibi yazılmış küçük risalelerden başka eseri yoktur"; "Memleketimizde hukukun mebnası olan fıkıh ilmile teveggül zevkine gelince, bu Cevdet Paşa merhuma atalarından kalma bir mirastır"; "Ahmet Cevdet Paşa'nın mürettep tahsilini bitirdikten sonraki ilmî çalışmalarında da hukuk ilmine müteveccih bir hususiyet görülemez"; "Cevdet Paşa merhum tedvinine delâlet ettiği *Mecelle* yüzünden içerden dışardan tarize uğrasa bile kendisinin memlekette hukuk ilminin inkişafına olan devamlı hizmeti inkâr olunamaz. Filhakika merhumun hukuk ilmi sahasında h. 1273 tarihinden itibaren başlayan faaliyeti yurttan bu ilmin geniş ölçüde yayılmasına medar olmuştur"; bkz. *a.g.e.*, s. 9-10, 11, 12, 22, 45. Benzer tespitler için ayrıca bkz. s. 21, 24, 26, 31.

11 1. c. İstanbul 1951, 615 s. [iç kapaktaki 1951 tarihi baskının başlangıç tarihine işaret ediyor, kitabın çıkışı 1956 yılı başında olmuştur]; 2-3. c., İsmet Sungurbey'le beraber, Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1966, LIV+1113+XII s.

bana şaka yollu 'Huzur Dersleri bizi bihuzur etti' diyor (...) böylece yorulmak bilmez bir yolda büyük bir araştırma zevki ve neşesiyle çalışıyorlardı."¹²

Huzur Dersleri'nin¹³ 1. cildinde, hayli kıt ve düzensiz bilgi ihtiva eden kaynaklardan istifade edilerek bu dersin tarihçesi verildikten sonra (s. 13-108), mukarrirlerin listesi (s. 109-15), muhatapların listesi (s. 115-63) tayin, ayrılma tarihleri ve ayrılma sebepleriyle birlikte yer almakta, ardından senelik huzur dersleri "ictima heyetleri" yıl yıl ve yıllar içinde ders ders verilmektedir (s. 164-609). Bu ciltte bir vesile ile dipnotlarda verilen birkaç biyografi hariç sadece mukarrir ve muhatap listeleri vardır.

Ebülûla bey ulemanın çokça tenkit edildiği hatta karalandığı bir dönemde, -en azından ifade itibariyle- bir savunma haletiruhiyesi içine girmeden, huzur dersleri üzerinden ilmiyeyi tebcil etmekte ve faaliyetlerini üst bir ilmî çaba (kendi ifadesiyle "ilmî büyük bir hadise") olarak tavsif etmektedir. *Cevdet Paşa* kitabındakine benzer şekilde sürdürülen bu tavır alış devri açısından fevkalâde dikkate değer bir durumdur. Kendi cümlelerini aktarırsak:

"Yüksek ve cazip mansıbları kendi ihtiyarlarile terk ederek bütün mevcudiyetlerini ilme hasreden memleketin binlerce güzide, fedakâr âlimlerinin çalışma faaliyetlerine saha olan bu derslerde yorulmak bilmeyen mesaisiyle temeyyüz eden şahsiyetleri bilmemiz, tanımamız hepimiz için bir kadirbilirlik borcudur. Halbuki, bahsi geçen derslere iştirak eden zevatın tercüme-i halleri şöyle dursun, isimlerini bile tam surette istikra edebilir durumda değiliz. Artık bu hizmeti de Osmanlı tarihini esaslı, ilmî ve mümkün merteye bîtaraf yazmaya gayret eden Hammer gibi yabancı müverrihlerden beklememeliyiz. (...) Hele bu hizmet ve himmet neticesinde '*maktel-i ekâbir*' olan nisyandan sayı-

12 *a.g.e.*, II-III, s. XXXVII.

Bir diğer talebesinin şahitliğine göre, "(...) Yetmiş yaşında emekliye ayrıldıktan sonra sıhhatinin pek de elverişli olmamasına rağmen *Huzur Dersleri* adlı eseri için Topkapı Sarayı'nın arşivine giderek birçok vesikalar arasında araştırmalar yapıp ilim tarihimizin bugün çok karanlık olan bir tarafını aydınlatmağa uğraşması rahmetlideki çalışma azmini gösteren misâllerdendir. Hakk'ın rahmetine kavuştuğu gün dahi Pazar olduğu halde sabahleyin iki, üç saat çalışarak *Huzur Dersleri*'nin üçüncü cildinin bir kısmını yazmıştır"; bkz. Recai Seçkin, "Ebülûla Mardin ve eserleri", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII/2, s. 186.

13 Ebülûla beyin, kitap aşamasına geçilmeden önce *Huzur Dersleri*'ni aynı başlıkla, üç geniş makale halinde *Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nın XVI/3-4 (1950), XVII/1-2 ve XVII/3-4 (1951) sayılarında ele aldığını biliyoruz.

ları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadis-i şerifte ‘*ihya*’ diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak hakikaten gıptaya değer bir saadettir.”¹⁴

Saltanatın ilgasından sonra ülkeyi terk etmesi ve ardından 150’likler listesinde yer alması dolayısıyla nerede ise bütün Cumhuriyet tarihi boyunca adı hiç de iyi anılmayan son şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Efendi için müellifin, aynı yaklaşımı ve hassasiyeti göstererek rahatlıkla “esbak şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi hazretleri” (s. 11) ifadesini kullanması bizce başlı başına anlamlı bir tercih gibi gözükmektedir.

Ebülûla bey 1957 yılının başında vefat ettiği zaman esas itibariyle Huzur Dersleri’ne katılan mukarrir ve muhatapların haltercümelerini ihtiva eden 2 ve 3. ciltlerin hazırlıkları da bir ölçüde yoluna girmiş gibiydi. İ. Sungurbey’in ifadesiyle ilk 70 sahifenin “basıla”sı bile Hoca’dan alınmıştı.¹⁵ Fakat hacimli kitabın elimizdeki basılı haline ulaşabilmesi için yapılması gereken daha epeyce iş olduğu da açıktır. Sungurbey’le (kitapta maalesef adı geçmemekle beraber) bir diğer talebesi Semiha Omay’ın¹⁶ bu kısımlar için yaptıkları mühim iş, Ebülûla beyin hazırlıklarını gözden geçirmek, yayına hazırlamak, tashih etmek ve ulaştıkları yeni belge ve bilgileri yerlerine ilave etmektir.

Bu cildin baş kısmında İsmet Sungurbey’in, hocası Ebülûla beyin hayatına, eserlerine ve *Huzur Dersleri* kitabının tarihçesine, nihayet bazı fotoğraf ve el yazılarına tahsis edilmiş -Romen rakamlarıyla numaralı- 50 sayfalık bir metni var. Kitap, aslında birinci cilde girmesi gerekirken sonradan buldukları için burada yer alan Huzur Dersleri tarihini tamamlayıcı bazı kısımlar ve bilgilerle başlıyor.¹⁷ Bunlar; “Mukarrir ve muhatapları ahiren tesbit edilen meclisler [ve katılan ulema]” (s. 1-17), “Huzur Dersi hocalarının mazhar oldukları atıyye ve ihsanlarla maruz kaldıkları cezalar” (s. 19-108), “Huzur Dersleri’nin yapıldığı mahaller”dir (s. 109-22).

14 *a.g.e.*, I, 5-7.

15 *a.g.e.*, II-III, XXXVIII.

16 Semiha hanımın annesinin amcası Gümülçinelî Ahmet Asım Efendi 40 yıl gibi uzun bir müddet Huzur Dersleri muhatap ve mukarrirliği yapmış zevvattandır.

17 Talebeler de hocalarını takip ederek kitabın son sayfası basılıncaya kadar eserin konularıyla alakalı buldukları yeni bilgileri, alakadar oldukları yerleri işaret ederek eklemeye devam etmişlerdir.

Memleketlerine göre alfabetik olarak verilen mukarrir ve muhatapların haltercümeleri bundan sonra başlıyor. Biyografilerin bazılarında, temin edilebilmişse o kişinin fotoğrafı veya el yazısı da vardır (s. 123-368). Fakat bu cildin hacim olarak hayli yer kaplayan kısımlarından biri “Huzur Dersleri’nden örnekler” başlığı altında verilen, derslere katılan ulemaya ait yazma Huzur Dersleri notları / risâleleri (s. 375-644) ile mukarrir ve muhatapların bazılarının icazetnamelerinin (s. 645-760) faksimilelerinin bulunduğu 385 sayfalık kısımdır. Kitabın sonundaki 300 küsür sayfalık “Ekler” kısmı (s. 793-1109) ise tamamen müellifin iki vefakâr talebesine aittir. Bu kısımda önceden yazılmış ve formaları basılmış bazı biyografilere, bulunan yeni bilgiler yine memleket adına göre alfabetik olarak eklenirken kaynaklarına sonradan ulaşıldığı için yeni yazılan bazı biyografilere, konuyla alakalı diğer malumata da yer verilmiştir.

Kitabın haltercümeleri kısmında 400 civarında biyografi bulunmaktadır. Eklerde bunların yarından fazlasına farklı uzunluklarda ilaveler yapılırken, 130 biyografi de ilk defa yazılıp eklenmiş, ayrıca biyografisi yazılan kişilerle irtibatlı olarak 8 biyografiye daha dipnotlarda yer verilmiştir. (Bu rakamların meseleye dair yaklaşık bir fikir vermesi açısından Huzur Dersleri’ne katılan mukarrir ve muhatapların toplam sayısının, yapılan hesaplamalara göre 1600 civarında olduğunu söyleyelim. Muhtemelen bu rakamın yarından fazlası birçok derse, birçok yıl katılmış mükerrer isimlerden oluşmaktadır).

Bu biyografilerin bir kısmında talebelerin dil ve üslup itibariyle hocalarının titizliğinden uzaklaştıklarını ve bazı biyografi uzunluklarında ölçüyü kaçırdıklarını söylemek gerekecektir. Mesela “İsmail Saip Efendi” kısmı, birçok faydalı teferruat bilgiyi ve yorumları ihtiva etmekle beraber uzunluk ve muhteva itibariyle hiçbir kıstasa tâbi olmayan bir karaktere sahiptir; adeta bir kitapçık hacmindedir ve merhum hakkında yazılmış birçok telif ve tercüme yazı bu kısma alınmıştır (s. 987-1047). Başlıklar, ara başlıklar ihtiva eden “Mütercim Asım Efendi” biyografisi de yine bir kitapçık gibi yazılmış ve bu haliyle kitaba derc edilmiştir (s. 876-903). Gelenbevi İsmail Efendi (s. 262-65, 931-45), Elmalılı Hamdi Efendi (s. 241-47), İskilipli Atuf Efendi (s. 969-76) gibi, diğer biyografilere göre hayli uzun metinler de bulunmaktadır.

Biyografilerde Huzur Dersleri’ne katılan mukarrir ve muhatapların yazma-basma eserleri, yazıları ve bunların tam künyeleri ile teknik tanıtımları üzerinde yeterince durul(a)mamış olması mühim bir eksiklik olarak durmaktadır.

Huzur Dersleri'nin Kaynakları

Ebülûla bey ve iki talebesi, bir bütün olarak değerinden hâlâ bir şey kaybetmeyen bu büyük kitabın biyografiler kısmını hazırlarken, haltercümesi kitapları ve tarihler dışında üç temel kaynak kullanmışlardır. Bu kaynaklardan birincisi bugün Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilen, o gün için metruk bir vaziyette ve tasnifsiz olarak duran ilmiye mensuplarına ait sicill-i ahval kayıtları ve dosyalarıdır. Kişilerin kendi kalemlerinden çıkma biyografik bilgileri de ihtiva eden bu mühim ve güvenilir dosyalar ilk defa *Huzur Dersleri*'nde genişçe ve titiz sayılabilecek bir şekilde kullanılmıştır. Yazarın daha önce Meşihat'ta müsteşar olarak çalışmış olması, hem terkedilmiş dosyalara ve belgelere ulaşmasını hem de onlara nüfuzunu kolaylaştırmıştır.

Huzur Dersleri'ne muhatap ve mukarrir olarak katılan zevatın, tespit edilebilen aile fertlerine, akrabalarına müracaat edilerek, mektup yazılarak elde edilen yazılı bilgi ve belgeler (haltercümesi, eserleri, fotoğrafı, el yazısı vb.) kitabın ikinci kaynağını oluşturuyor. Bu istisnai kaynakların, belgelerin, şahitliklerin o gün için temin edilmesi ve kısmen yazıya geçirilmesi birçok bilgi ve belgeyi ihmalden ve kaybolmaktan kurtarmıştır.

Ebülûla beyin çoğu arkadaşı ve tanıdığı olan o devrin il ve ilçe müftülerine, biyografi temini için yazdığı mektup ve aldığı cevaplar üçüncü mühim ve yine istisnai kaynaklardır. Kitapta yer alan haltercümelerinin sonunda istifade edilen bu üç tür kaynak(lar) parantez içinde zikredilmektedir.

Müftülere gönderilen ve daktilo ile yazılarak teksirle çoğaltılan mektup tek tiptir. Başına, gönderilen il veya ilçenin adı bizzat Ebülûla bey tarafından yazılmakta ve altı imzalanmaktadır. Mektup sayfasının geri kalan kısmına ve arkasına ise yine yazar tarafından, gönderilen il ve ilçede doğmuş olan muhatap ve mukarrirlerin isimleri ve açıklayıcı bilgiler yazılmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve ardından medreselerin kapatılması üzerine re'sen emekliye sevk edilen dersiam ve müderrislerin önemli bir kısmının kendi memleketlerine dönmüş olması ve oralarda kendilerine ulaşılacağı düşüncesi bu mektubun arkasındaki asıl sâik olmalıdır.

Bir örnek olmak üzere Rize müftüsü merhum Yusuf Karali (1886 - 3 Şubat 1969) hocaya gönderilen imzalı mektup ve kendisinden haltercümelerinin yazılması istenen Rizeli zevat şunlardır:

Rize Müftülüğü Yüksek Makamına

1172 hicri yılında devletin resmî teşkilâtına ithal olunan Huzur Dersleri hakkında hazırlamakta olduğum takriben üç ciltlik esere bu derslerde mukarrir ve muhatap olarak bulunan ulemâmızın haltercümelerini (mümkünse fotoğraf ve elyazılarından numune) koymak emelindeyim. 'Men verraha mü'minen fe-ke-ennemâ ahyâhu' [Bir müminin tarihini / haltercumesini yazan onu ihya etmiş / diriltmiş gibi olur] hadis-i şerifinin tazammun ettiği teşvik-i nebevîden kuvvet alarak bi-lutfihî taalâ işe başlamış bulunuyorum.

Aşağıda ismi yazılan âlimin mensubu bulunduğu memleketin hâlen iftâ vazifesile tevaggul buyurmakta olduğunuzu nazara alarak bu babta yüksek himmetinizi ricaya karar verdim. Zeyl-i arizaya işaret olunan hususları¹⁸ göz önünde bulundurarak mümkün olduğu nisbette haltercümeleri, fotoğrafları ve elyazılarını göndermekle 'ed-Dâllü ale'l-hayri ke-fâilîhi' [Bir hayrın yapılmasına delâlet eden onu yapmış gibi olur] sırrına mazhariyetinizi eltâf-ı Hak'tan diler, şukranlarımı şimdiden arz ederim; Vallahu'l-müeyssirü li-küllî asîr [Allah'tır her güçlüğü kolaylaştıran].

Ord. Prof. Ebul'ulâ MARDİN

(imza)

Adres: Ebul'ulâ Mardin, Nişantaşı apartmanı, kat 3,
Nişantaşı / İstanbul19

İsim	Vazifesi	Giriş tarihi	Ayrılış tairihi	Ayrılış sebebi
Osman Nuri Ef.	Mukarrir	1334	-	
Osman Nuri Ef.	Muhatap	1224	1228	
Hüseyin Efendi	"	1224	1236	vefat
Yacıcızade Muhammed				
Hamid Ef.	"	1228	1238	
Seyyit Muhammed				

18 Bu ifadedden Ebülûla Bey'in istediği haltercümelerinin nasıl yazılacağı konusunda teknik bilgiler ihtiva eden fakat bizim göremediğimiz ayrı bir metin veya örnek bir biyografi kaleme alıp mektuba eklediği tahmin edilebilir.

19 *Huzur Dersleri*'nin 1. cildinin sonuna da (s. 611-12) derc edilen bu mektup cevap veren 29 il ve ilçe müftüsünün adı ve görev yeri zikredilmektedir. Rize müftüsü Yusuf Karali de bunlar arasındadır.

Bahri Ef.	“	1293	1302	vefat
Osman İlmî Efendi	“	1297	1321	
Muhammed Ferhat Ef.	“	1301	1328	istifa
Hacı Muhammed				
Haşim Ef.	“	1305	1312	Galata mevlevi- yetini ihraz
Hafız İbrahim Ef.	“	1306	1321	
Ömer Ef.	“	1312	1332	Bilâd-ı Hamse payesini ihraz
İshak Nuri Ef.	“	1322		
Hacı İbrahim Hilmi Ef.	“	1323	1323	
Hafız Ahmed Ef.	“	1327		
Hafız İshak Nuri Ef.	“	1328	1331	
Yakup Ef.	“	1329	1334	
Musa Kâzım Ef.	“	1330	1339	
Osman Sabri Ef.	“	1330	1332	Mahrec payesini ihraz
Muharrem Ef.	“	1334	1339	
Muhammed Ali Ef.	“	1337		

Mektubun üzerinde herhangi bir tarih yoktur. Yusuf hocanın cevap tarihi 9. 4. 1952 olduğuna göre mektubun en erken 1949, en geç 1951 yılının Sonbahar veya Kış aylarında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mektubun, 1951 yılında basılmaya başlanan 1. cildin sonuna konması da bu tahmini güçlendirmektedir.²⁰

²⁰ *Huzur Dersleri* kitabından takip edebildiğimiz kadarıyla Rize müftüsü merhum Yusuf Karali Hoca, E. Mardin'in kendisinden istediği, Rizeli biri mukarrir diğerleri muhatap 19 haltercümesinden 7 tanesini yazıp 9. 4. 1952 tarihli bir mektupla birlikte göndermiş, muhtemelen bazıları hakkında bilgi bulamamış, bir ikisinin de İstanbul'daki çocuklarının adreslerini bildirmiştir. Çünkü 1930 yılında vefat eden icazet hocası ve Üsküdar müftüsü Muharrem Efendi hakkında bilgi bulamaması bize ihtimal dışı gözükmektedir. Yusuf Hoca'nın yazıp gönderdiği ve E. Mardin'in zikrettiği haltercümeleri ve kitapta geçtikleri sayfalar şöyledir:

1. Rizeli Hafız Ahmed Ef. (*Huzur Dersleri*, II-III, 326), 2. Rizeli Hacı İbrahim Hilmi Ef. (*a.g.e.*, 326), 3. Rizeli İshak Nuri Ef. (*age*, 326), 4. Rizeli Hacı Muhammed Ali Ef. (*a.g.e.*, 327), 5. Rizeli Hacı Muhammed Ferhad Ef. (*a.g.e.*, 327), 6. Rizeli Musa Kazım Ef. (*a.g.e.*, 329), 7. Rizeli Osman İlmî Ef. (*a.g.e.*

Birkaç Not Daha

Huzur Dersleri'nin II-III. ciltlerinin yayına hazırlanması aşamaları ve kitabın üzerinde Ebülûla Mardin dışında kimlerin isimlerinin yazılacağı hususunda bazı problemlerin yaşandığına dair elimizde bir kısım bilgiler ve kayıtlar var. Bu kayıtlardan biri *Yön* dergisinin konuyla ilgili bir haberi üzerine Semiha Omay'la İsmet Sungurbey arasında cereyan eden kalem münakaşasıdır.²¹ Diğeri ise Semiha Omay'ın yayınladığı *Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar* başlıklı kitapçığıdır.²²

Karşılıklı suçlamalar bir tarafa bırakılırsa İsmet Sungurbey'le Semiha Omay'ın, hocalarının eserini tamamlamak konusunda uzun müddet işbölümü yaparak birlikte çalıştıkları -bize göre- bütün açıklığıyla ortadadır. Hocanın ailesinden kendilerine intikal eden henüz yazılmamış veya tamamlanmamış haltercümelerine dair eldeki malzemeyi derleyip yeni bilgiler de ekleyerek biyografilerin ilk hallerini yazma işinin büyük ölçüde (veya bir ölçüde) Semiha hanım tarafından, bunları redakte edip tamamlama ve yayına hazırlama, ardından tashih işinin ise İsmet bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1963 tarihinde, İsmet Sungurbey'in kendi el yazısıyla düzenleyip imzalayarak Semiha hanıma verdiği kitabın künye sayfası taslağında, "Müellifin vefatından sonra eserin yayımını gerçekleştiren Prof. Dr. İsmet Sungurbey", "Haltercümeleri bahsini genişleten Semiha Omay" ibareleri de açıkça yer almaktadır.²³ Fakat Sungurbey'in 1959 yılındaki müracaatı üzerine Rockefeller Vakfı'nın kitabı desteklemek üzere verdiği 3.700 doların kullanılış biçimi²⁴ iki mesai arkadaşının arasını bir daha düzelme-yecek ve Semiha hanımın mağduriyetine sebebiyet verecek şekilde açmıştır. Semiha hanım, bu beklenmedik yeni gelişme üzerine,

329).

21 "Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in açıklaması" ve "Yön'ün notu", *Yön*, 20 Kasım 1964, s. 2; Semiha Omay, "Sungurbey'in açıklamasına cevap", *Yön*, 11 Aralık 1964, s. 2; "Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in cevabı", *Yön*, 25 Aralık 1964, s. 2. Bu yazıları görmemi sağlayan talebem Ali Adem Yörük'e müteşekkirim.

22 Hüsniübaat Matbaası, İstanbul 1965, 63 s.

23 Bu eskizin faksimilesi hem *Yön* dergisinin 11 Aralık 1964 tarihli nüshasında hem de Semiha hanımın bastırduğu kitapçıkta (s. 30'dan sonra) yer almaktadır.

24 Sungurbey'in ifadesine göre 1.300 doları kendisi almış geri kalanını -kitapla ilgileri açıklanmayan- iki doçent arkadaşı paylaşmıştır (*Yön*, 20 Kasım 1964, s. 2). Semiha hanım bu iki doçentin Kemal Oğuzman ve Kenan Tunçomak olduğunu söylüyor (*Yön*, 11 Aralık 1964, s. 2).

yazdığı ve Sungurbey'e teslim ettiği biyografilerin me hazları olan, farklı yerlerden, kişilerden ve kaynaklardan derlenen 10 dosyalık malzemeyi 1963'te Beyoğlu 6. Noterliği'ne teslim etmiş,²⁵ İstanbul Hukuk Fakültesi'ne de meseleyi anlatan ve şikâyetle bulunan dilekçeler yazmıştır. Hukuk Fakültesi'nde meselenin aslını bilen hocalar ve asistanlar olmasına rağmen İsmet beyin müessesenin kadrolu hocası olması, Semiha hanımın ise dışarıda ve güçsüz bulunması hakkaniyet ölçülerine göre işin üzerine gidilmesini engellemiş gözükmektedir. Fakülte tarafından korunması tercih edilen İsmet bey, netice itibariyle *Huzur Dersleri* kitabının künyesinde Semiha hanımın adına hiçbir şekilde yer vermiyor,²⁶ "Ekler" kısmının başına da rahatlıkla "Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından hazırlanmıştır" ibaresini yazıyor.

*

İlmiye sınıfı ve ulema biyografileri açısından hâlâ önemli bir kaynak olan *Huzur Dersleri* kitabı ciddi bir redaksiyona ve tahkike tabi tutularak yeniden neşredilmeyi ziyadesiyle hak eden büyük bir çalışmadır.

Yeniden yayına hazırlanması aşamasında yapılması gerekenler şöyle sıralanabilir:

a) Yukarda da işaret edildiği üzere müellif ve talebeleri basılan formlardaki kısımlarla alakalı yeni ulaştıkları bilgileri yerlerini işaret ederek ilave etmeyi bir prensip kararı gibi sonuna kadar bıkmadan usanmadan uygulamışlardır. Bu ısrarlı tutumları sayesinde sonradan görülen veya fark edilen birçok bilginin, notun kitapta kayıt altına alınmış olması müspet bir şey olmakla beraber bu durumun eser için büyük bir dağınıklık ve kullanımda ciddi bir zorluk hatta kuşatılmazlık ortaya çıkardığı da bir gerçektir. Sayıları ve hacimleri hayli fazla olan, bir kısmı not ve tashih mesabesindeki bu eklerin sıyakına sibakına bakılarak ait oldukları yerlere aktarılması ve buna göre gereken tashihlerin yapılması en mühim iş gibi gözükmektedir.

25 Semiha hanımın verdiği bilgiye göre Noterlik bu dosyaları Galata İş Bankası'nda kiralanan 196 no'lu kasada muhafaza altına almıştır. Bu dosyaları bulmak konusunda Ali Adem Yörük'ün yaptığı çalışmalar şimdilik herhangi bir netice vermemiştir.

26 Sungurbey yazdığı uzun giriş yazısında Semiha hanımdan hiç bahsetmediği gibi teşekkür listesinde de ona yer vermiyor, sadece son sayfadaki (s. XL) 50 no'lu dipnotta, "Bayan Semiha Omay'ın yardımı için 25. 11. 1964 gün, 91 sayılı *Yön* dergisi s. 2'ye bakınız" demekle yetiniyor.

- b) Biyografilerin tevhid edilmesi, alfabetik sistemi ve atıfları dâhil olmak üzere yeniden tasnifi ve düzenlenmesi; fotoğraf, el yazısı, icazetname, Huzur Dersleri mekânları gibi görsel malzemenin yeni düzenlemeye göre uygun şekilde ve yerinde kullanılması eserden istifadeyi hayli kolaylaştıracaktır.
- c) Tıpkıbasımları yapılan ve sayfalarca süren ders notları ve icazetnameler kısmının ya çok daha az sayfaya sığacak halde düzenlenmesi veya seçmeye, kısaltmaya tabi tutulması gerekecektir. (Meselâ icazetnamelerin ilk, son ve hoca ile talebinin adlarının geçtiği sayfaları biyografiler kısmında görsel malzeme olarak kullanılabilir). Aslında buradaki malzeme tespit edilebilecek yeni malzeme ile birlikte ayrı ve renkli basılacak bir kitap / cilt olarak da mütalaa edilip neşre hazırlanabilir. Bu durumda haklarındaki teknik bilgilerin biraz daha genişletilmesi uygun olacaktır.
- d) Elbette eserin bütününe kuşatacak mufassal ve tahlilli bir indeks ihtiyacı vardır.
- Bunlar eserin mevcut halini ıslah etmeye dönük tekliflerdir. Bunlar dışında çalışmayı ikmal etmek ve kaynak kullanımı bakımından bugüne getirmek için;
- e) O dönemin şartları içinde bilgi bulunamadığı için yazılamayan Huzur Dersleri mukarrir ve muhataplarının biyografilerinden şimdi yazılabileceklerin telifi ve eklenmesi düşünülmelidir.
- f) Mevcut biyografilerdeki bilgilerin tahkiki, tashihi ve özellikle mukarrir ve muhatapların eserlerine dair tam künyelerin verilmesi başta olmak üzere yeni bilgilerin uygun şekilde ve kaynaklarıyla birlikte ilavesi yapılmalıdır. (Kitabın, özellikle biyografilerin hazırlanması sırasında kullanılan ham malzemeye -ulema ailelerinden ve müftülüklerden gelen mektuplara, haltercümelerine, belgelere, görsel malzemenin asıllarına...- ulaşılabilirse bunların da yeniden değerlendirilmesi ve bilgilerin kontrol edilmesi uygun olacaktır).
- g) Nihayet yeni baskıya II-III. ciltlerin hazırlayıcılarından biri olarak Semiha Omay'ın adı da yazılmalıdır. Bunun "hukuk"a ömür vermiş hoca ve talebeler için bir hakkı teslim olacağı bizce açıktır.

Abstract

Ebülûla Mardin's Studies on *Ulamâ* Biographies

Ebülûla Mardin has a special place among those authors who wrote the biographies of the members of the *ulamâ* class dur-

ing the Republican period. The significance of his status and work lies in the double fact that not only he was educated in both the *madrassa* and the *maktab* traditions, but he was also a professor who was actively involved in the processes of legal modernization in both the late-Ottoman and Republican periods. This article discusses, mainly through his important book, *Huzur Dersleri*, the conditions for the emergence, and the historical development, of his work, as well as its background and sources, its richness and potential, and some of its problems.

Key Words: *Ulamā*, Ebülûla Mardin, *Huzur Dersleri*, Biography, *Madrassa*, İsmet Sungurbey, Semiha Omay.